

Бражук Ю. Б., ст. викл.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: АНАТОМІЧНА НАУКОВА ПІДСИСТЕМА

У статті аналізуються шляхи розвитку анатомічної термінології, яка поповнюється новими термінами і сьогодні. Дослідження наукової термінології як мови для спеціального вжитку дозволяє визначити як загальні тенденції розвитку, так і особливості формування медичної фахової мови, яка включає також анатомічну термінологію.

Ключові слова: анатомічна термінологія, галузі медицини, анатомічна наукова підсистема, медична фахова мова.

Мова медицини може слугувати прикладом існування дуже давньої фахової мови, яка продовжує динамічно розвиватися. Так, Федеративний міжнародний комітет з міжнародної номенклатури (FICAT) заявляє про продовження роботи над міжнародною анатомічною номенклатурою, тим самим визначаючи подальші шляхи розширення анатомічної терміносистеми.

Актуальність роботи полягає в тому, що дослідження шляхів розвитку анатомічної термінології дозволяє визначити загальні тенденції формування наукової термінології, зокрема у медичній сфері.

Мета дослідження – проаналізувати різні джерела виникнення анатомічних термінів, намітити основні тенденції, покладені в основу процесу їх адаптації національним мовним середовищем (на прикладі української медичної фахової мови).

Об'єктом дослідження є шляхи розвитку анатомічної терміносистеми медичної термінології. **Матеріалом** є анатомічні терміни, зафіксовані українським стандартом Міжнародної анатомічної номенклатури.

Новизна роботи полягає в тому, що шляхи розвитку анатомічної термінології ще не були об'єктом комплексного дослідження. Науковці переважно зосереджували свою увагу на етимологічному аналізі медичних термінів, на дослідженні словотвірної структури та окремих грецько-латинських терміноелементів (В. Петришина, Г. Краковецька, Є. Світлична, І. Толок, О. Беляєва та ін.). В українознавчих лінгвістичних студіях дотичними до теми нашої роботи були дослідження, присвячені питанню історії розвитку медичної термінології у цілому (М. Старикова, Н. Тертична), окремих історичних пластів медичної фахової мови (В. Німчук, І. Чепіга, В. Передрієнко, Г. Дидик-Меуш).

Оскільки сучасна медицина зародилася в античній Греції, початковий мовний вклад у міжнародну медичну термінологію, отже, й в анатомічну терміносистему як її складову частину, дала грецька мова. Давньогрецький лікар Гіппократ (близько 460-370 р. до н.е.) належить до найвидатніших лікарів античності та вважається засновником наукової медицини. До наших днів дійшли його праці, об'єднані під назвою "Збірник Гіппократа" ("Corpus Hippocraticum"), який був написаний протягом періоду V ст. до н.е. – I ст. н.е. [1, с. 80]. Основним мовним здобутком автора можна вважати представлені найменування хвороб і їхніх симптомів, тобто клінічну термінологію: **плеврит, пневмонія, гепатит, нефрит, діарея, дизентерія, офтальмія** [5, с. 74]. Серед анатомічних термінів, уведених у науковий обіг Гіппократом, слід згадати такі як: **апофіз** (apophysis), **бронх** (bronchus), **акроміон** (acromion) та ін. Часто Гіппократ використовував як спосіб словотвору перенесення значення [14, с. 15].

Гіппократ заклав основи анатомічної термінології, але комплексне її формування пов'язане з розвитком цілісної анато-фізіологічної системи людини, що була закладена олександрійськими вченими Герофілом і Ерасистратом (IV-III ст. до н.е.), а згодом розвинута знаменитим лікарем Клавдієм Галеном, що народився у Пергамі (близько 131-201 н.е.) [20, с. 906]. Гален уклав словник і коментарі до творів Гіппократа, паралельно ввівши в обіг чимало нових термінів: **апоневроз**

(aponeurosis), **епіфіз** (epiphysis), **куприк** (cossykh) та ін. Один із принципів, яких намагався дотримуватись Гален під час термінотворчої роботи й систематизації наявних термінів, – вимога до однозначності [10, с. 141].

У процесі розвитку медичної науки анатомічні терміни, введені в науковий обіг лікарями античності, часто трансформувалися, змінювали первинне значення. Так, термін **arachnoidea**, утворений шляхом метафоризації від гр. *arachnē* ("павук") та *-eidēs* ("подібний"), Гіппократ спочатку вживав для найменування піни сечі, потім Гален – для визначення венозних або нервових сплетінь [14, с. 15]. Сучасне значення терміна, що усталилося, починаючи із XVII ст., – **павутинна оболонка головного мозку** [21, с. 193]. В українській анатомічній номенклатурі існує також термін-калька **дивовижна сітка** (лат. *rete mirabile*), походження якого також пов'язують з ім'ям Галена [21, с. 139]. Досягнення цього вченого у становленні анатомічної термінології важко переоцінити, адже займаючись систематизацією і описом важливих анатомічних спостережень, учений підбирав відповідні лексеми, тим самим закладаючи основи анатомічної термінології [20, с. 906].

Нова сторінка в історії анатомічної науки та термінології пов'язана з ім'ям видатного вченого XVI ст. Андреаса (Андрія) Везалія. Досліджуючи тіло людини, він під виглядом коментарів виправив близько 200 помилок Галена. Ці коментарі, детальні описи анатомічних досліджень, а також латинські еквіваленти вже відомих грецьких термінів і нові, запропоновані Везалієм, увійшли в його велику працю "Будова людського тіла, в семи книгах" ("De humani corporis fabrica, libri septem"), опубліковану 1543 р. Описи кісток, зв'язок, м'язів, судин, нервів, нутрощів і т.п., прикрашали рисунки художника Стефана Калькара, на яких скелети зображалися у вертикальному положенні, в оточенні природи, що породжувало асоціації з життям, а не зі смертю [19, с. 98]. Твір Везалія довгий час залишався основоположним при вивченні анатомії.

Серед термінів, що збереглися в анатомічній номенклатурі з часів Везалія, можна згадати такі: **atlas** (атлант), **crista galli** (півнячий гребінь), **incus** (коваделко), **os ilium** (клубова

кістка), **scapula** (лопатка). Збереглися також деякі терміни, введені учнями Везалія, наприклад, Фаллопієм: **tuba uterina** (маткова труба), **labyrinthus vestibularis** (пристінковий лабіринт); Коломбо: **pelvi** (таз); Аранцієм: **cornu Ammonis** (аммонів ріг), **hippocampus** (морський коник).

Внесок анатомів епохи Відродження в розвиток анатомічної терміносистеми важко переоцінити. Так, українські дослідниці медичної термінології М. Старикова, Н. Тертична підкреслюють величезну кількість термінів, що виникли саме в цей період: "до кінця XVIII ст. кількість анатомічних назв перевищила 30000, тоді як від древніх греків було успадковано лише близько 700" [18, с. 488].

Поступово анатомічна терміносистема розрослася настільки, що не могла повноцінно виконувати комунікативну функцію через засилля різночитань, існування варіантів і розгалужених синонімічних рядів термінів. Для подальшого розвитку медичної науки необхідно було вирішити питання унормування та кодифікації термінів на міжнародному рівні. Зрештою "гурт анатомів під керівництвом всесвітньо визнаних німецькомовних морфологів, включно зі спеціалістами в галузі макроанатомії, ембріології та гістології, підготував список термінів як всесвітній офіційний стандартний словник для всіх медичних наук. Цей список відомий як Базельська анатомічна номенклатура" [12, с. 203]. Базельська анатомічна номенклатура (BNA) була ухвалена в 1895 році. Вона отримала поширення у світовій науці, проіснувала шістьдесят років і зрештою була замінена Паризькою анатомічною номенклатурою (PNA) у 1955 році. Серед нововведень PNA – назви структур людського тіла, описаних після видання BNA (1354 терміни); відсутність епонімів – термінів, що походять від власних назв та ін. Загальна кількість термінів у PNA – 5640, з них 4286 були представлені також у BNA [12, с. 204]. Таким чином, PNA з деякими змінами й доповненнями існує дотепер і використовується лікарями всього світу [9, с. 103].

Питання про внесення наступних поправок до анатомічної номенклатури постало в дев'яностих роках XX ст. та було розглянуто Федеративним комітетом з анатомічної термінології

у Новому Орлеані 5-9 квітня 1997 року. Нова анатомічна номенклатура була затверджена на з'їзді анатомів у Сан-Пауло (Бразилія, 24-28 серпня 1997 р.) та опублікована в 1998 р. (Штутгарт, Нью-Йорк) [7, с. 74].

Цікавою є історія українських перекладів міжнародної анатомічної номенклатури. Так, BNA під назвою "Nomina Anatomica Ucrainica" ("Українська анатомічна номенклатура") переклали українською мовою Ф. Цешківський, О. Черняхівський, О. Курило та опублікували в 1925 р. PNA була видана в українському перекладі М. А. Нетлюха в 1972 р. у вигляді "Латинсько-українського анатомічного словника". Останній список українських анатомічних термінів, відповідно до рекомендацій FKAT, був виданий у 2001 р., за редакцією І. І. Бобрика та В. Г. Ковешнікова, під назвою "Міжнародна анатомічна номенклатура. Український стандарт".

Запровадженню в науковий вжиток українського стандарту анатомічної номенклатури передував багатовіковий досвід накопичення й систематизації медичної термінології, що пройшов кілька основних етапів. У розвитку української медичної лексики визначають три періоди, за основу періодизації обравши віхи розвитку книгодрукування [3, с. 8]. У перший період (середина X – середина XVI століття) на теренах сучасної України книга існувала лише в рукописному вигляді, тому фіксація медичних (в тому числі анатомічних) термінів була спорадичною. У таких пам'ятках тієї епохи як "Руська правда", "Повість временних літ", "Киево-Печерський патерик" та ін. зустрічаються лише поодинокі лексеми на позначення частин тіла. В рукописах Київської Русі X – XII ст. є згадки про переклади уривків із праць Гіппократа й Галена, що, очевидно, потрапили після прийняття християнства Київською Руссю з Візантії разом із іншими богословськими книгами. Дані про діяльність тогочасних подвижників медицини дійшли до нас у частковому вигляді.

Другий період (середина XVI ст. – друга половина XVIII ст.) характеризується активним розвитком освіти й книгодрукування на Русі. Крім традиційної народної медицини, з'являється професійна медицина, тому у другій половині XV століття

розпочинається робота над перекладами грецьких, латинських, арабських медичних трактатів, що забезпечило входження нових пластів анатомічної термінології в староукраїнський мовний простір. Серед перекладів відзначимо наукову енциклопедичну збірку "Аристотелеві врата", що вперше з'явилася на арабському Сході. Випускник Києво-Могилянської Академії Єспифаній Славинецький, першим серед слов'ян переклав трактат А. Везалія "Про будову людського тіла" (1653) [3, с. 39-42]. У цей період також було здійснено чимало перекладів лікарських книг із латинської, німецької, англійської мов, що теж сприяло усталенню анатомічної термінології.

Для історії термінотворення і діяхронічного аспекту вивчення анатомічної термінології значну роль відіграють тогочасні лексикони, рукописні травники, лікарські поради, що найповніше відображають староукраїнські назви медичних понять [17, с. 2]. Серед пам'яток, що дають багатий матеріал для вивчення формування анатомічної термінології, треба згадати: "Лексис" Л. Зизанія, "Лексикон латинський" Є. Славинецького, "Лексикон словено-латинський" А. Корецького-Сатановського та Є. Славинецького, "Лексикон латино-слов'янський" І. Максимовича.

З кінця XVIII ст. до сьогодні триває третій етап розвитку анатомічної термінології. Українські мовознавці протягом перших десятиліть XX ст. здійснювали активні наукові пошуки в напрямку формування та вдосконалення української анатомічної термінології. Зокрема, плідно працювали наукові товариства як у Західній, так і у Східній Україні (Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Київське наукове товариство, Луганське наукове товариство. У 1921 році був заснований Інститут української наукової мови. На той час українські мовознавці за підходом до принципів кодифікування термінології поділялись на дві школи – харківську (помірковані пуристи) і київську (крайні пуристи) [15, с. 48]. Тоді ж з'явилася ціла серія спеціалізованих медичних словників: О. Курило "Російсько-український словничок медичної термінології" (Київ, 1918); М. Галин "Російсько-український медичний словник" (Київ, 1920); О. Корчак-Чепурківський "Номенклатура хвороб (латинсько-українські назви хвороб та російський

показчик до них)" (Київ, 1927); В. Кисільов "Медицинний російсько-український словник" (Харків, 1928); "Практичний словник медичної термінології", під редакцією Є. Черняхівського (Харків, 1931). У Західній Україні в 1926 році побачив світ анатомічний словник Є. Лукасевича.

Подальші підходи мовознавчої науки до формування наукової термінології суттєво відрізнялись від тих, що застосовувались у перші десятиліття ХХ ст. Термінологічна робота провадилася й далі, зокрема, діяла словникова комісія АН України, проте переважав погляд на російську мову як єдину мову міжнародного спілкування. У зв'язку з цим у радянський період розвитку української термінології чітко простежується тенденція "калькування термінів з російської мови як семантичне, так і структурне" [4, с. 95].

Традиційно закріплена, ця тенденція важко долається і в наш час. Так, дослідники знаходять ознаки недопрацювань, пов'язаних із перекладом з мови-посередника (російської), і в сучасній анатомічній номенклатурі: "Основним недоліком українського стандарту Міжнародної анатомічної термінології, на нашу думку, є те, що в ньому багато перекладу з російського еквіваленту" [9, с. 103].

Аналіз шляхів розвитку міжнародної анатомічної терміносистеми дозволяє зробити деякі висновки: початковий етап виникнення та формування термінології тісно пов'язаний з окремими видатними персоналіями, їх особистим внеском у розвиток медицини в цілому і медичної фахової мови зокрема. Згодом робота над удосконаленням та кодифікацією термінів стає справою колективів науковців. Сьогодні найсучаснішими тенденціями розвитку анатомічної термінології можемо вважати ґрунтовне опрацювання мовного матеріалу науковими установами, всебічне обговорення й закріплення результатів у схвалених міжнародним загалом термінологіях та номенклатурах.

1. Бондаренко М.А. Латинский язык и основы медицинской терминологии / М.А. Бондаренко. – Тула : Тульский государственный ун-т, 2005 – 287 с. 2. Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв / Ганна Дидик-Меуш. — Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. — 400 с. 3. Зарицький М.С.

Актуальні проблеми українського термінознавства : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Зарицький М.С. — К. : ІВЦ "Політехніка", 2004. — 128 с. 4. Избранные книги / Гиппократ ; [пер. с греческого проф. В.И. Руднева, ред., вступ. статья и примеч. проф. В.П. Карпова]. — М. : Биомедгиз, 1936. — 736 с. 5. Костюк Г.Я. Застосування анатомічної термінології в наукових публікаціях з медицини / Костюк Г.Я., Гнатюк М.С. // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. — 2011. — Т. 10, №3. — С. 74-75. 6. Кравчук С.Ю. Проблеми сучасної української анатомічної термінології / Кравчук С.Ю., Сенютів Р.В. // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. — 2005. — Т. 4, №2. — С. 103-104. 7. Лепеха Т. Лексико-семантичні особливості термінів судово-медичної експертизи / Лепеха Т. // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. — К., 1998. — С. 141-145. 8. Международная анатомическая номенклатура / [под ред. Л.Л. Колесникова]. — М. : Медицина, 2003. — 424 с. 9. Лікарські та господарські поради XVIII ст. / [підгот. В.А. Передрієнко]. — К. : Наукова думка, 1984. — 127 с. 10. Петришина В.У. Этимологические основы наиболее употребительных современных медицинских терминов: автореф. дис. ... канд. филол. наук. / Петришина Вера Устиновна — Львов, 1973. — 20 с. 11. Пчелінцева О. Е. Лексичні основи міжнародної термінології / Олена Едуардівна Пчелінцева. — Черкаси : ЧДТУ, 2003. — 104 с. 12. Сендровиц Е.М. Названия частей человеческого тела в русском языке: автореф. дис. . канд. филол. наук. / Сендровиц Е.М. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1970. — 20 с. 13. Старикова М.В. Из истории развития медицинской терминологии / Старикова М.В., Тертычная Н.Н. // Актуальні проблеми акушерства і гінекології, клінічної імунології та медичної генетики : Збірник наукових праць. — Луганськ : 2012, Вип. 23. — С. 484-490. 14. Терновский В.Н. Андрей Везалий / Терновский В. Н. — М.: Наука, 1965. — 256 с. 15. Андрей Везалий. О строении человеческого тела в семи книгах. В 2-х томах / [пер. с лат. : В.Н. Терновского]. — М. : АН СССР, Т. 2, 1954. — 960 с. 16. Черкасов В.Г. Міжнародна анатомічна термінологія / [Черкасов В.Г., Бобрик І.І., Гумінський Ю.Й., Ковальчук О.І.]. — Вінниця : Нова книга, 2010. — 392 с.

1. Bondarenko M.A. Latinskiy jazyki i osnovy medicinskoj terminologii / M.A. Bondarenko. — Tula : Tulsij gosudarstvennyj un-t, 2005. — 287 p. 2. Dydyk-Meush H. Ukrains'ka medycina. Istoria nazv / Hanna Dydyk-Meush. — L. : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy, 2008. — 400 p. 3. Zaryts'kyj M.S.

Aktual'ni problemy ukrains'koho terminoznavstva: pidruchnyk dl'a studentiv vystchych navchal'nyh zakladiv / M.S. Zaryts'kyj — K.: IVTS "Politekhnik", 2004. — 128 p. 4. Izbrannyje knigi / Hippokrat; [per. s grecheskogo prof. V.I. Rudnena, red., vstup. stat'ja i primech. prof. V.I. Karpova]. — M., 1936. — 736p. 5. Kostyuk G.J. Zastosuvannja anatomichej terminologii v naukovykh publikatsijach z medycyny / Kostyuk G.J., Hnatyuk M.S. // Klinichna anatomija ta operatyvna chirurhija. — T. 10, 2011, №3. — P. 74-75. 6. Kravchuk S.J. Problemy suchasnoji ukrains'koji anatomichej terminologii / Kravchuk S.J., Senyutovych R.V. // Klinichna anatomija ta operatyvna chirurhija. — 2005. — T. 4, № 2. — P. 103-104. 7. Lepecha T. Leksyko-semantychni osoblyvosti terminiv sudovo-medychnoji ekspertyzy / Lepecha T. // Ukrains'ka terminologija i suchasnist': Zbirnyk naukovykh prats' / Red. kol. Symonenko L. (vidp. red.) ta in. — K., 1998. — P. 141-145. 8. Mezhdunarodnaja anatomiceskaja nomenklatura / [pod red. L.L. Kolesnikova]. — M. : Medicina, 2003. — 424 p. 9. Likars'ki ta gospodars'ki poradnyky XVIII st. / [pidhot. V.A. Peredrijenko]. — K. : Naukova dumka, 1984. — 127 p. 10. Petryshyna V.U. Etimologicheskije osnovy naiboljeje upotrebitel'nyh sovremennyh medicinskih terminov : avtoref.dis. ... kand. filol. nauk. / Petryshyna Vera Ustinovna. — L'vov : 1973. — 20 p. 11. Pchelinceva O.E. Leksychni osnovy mizhnarodnoji terminologii / Olena Eduardivna Pchelinceva. — Cherkasy : CHDTU, 2003. — 103 p. 12. Sendrovic E.M. Nazvanija chastej chelovecheskogo tela v russkom jazyke : avtoref.dis. ... kand. filol. nauk. / Sendrovic E.M. — M. : Izd-vo Moskovskogo un-ta, 1970. — 20 p. 13. Starikova M.V. Iz istorii razvitija medicinskoji terminologii / Starikova M.V., Tertychnaja N.N. // Aktual'ni problemy akusherstva i hinekologii, klinichnoji imunologii ta medychnoji henetyky: Zbirnyk naukovykh prats'. — Luhans'k : 2012, Vyp. 23. — P. 484-490. 14. Ternovskij V. N. Andrej Vezalij / Ternovskij V.N. — M. : Nauka, 1965. — 256 p. 15. Andrej Vezalij. O strojenii chelovecheskogo tela v semi knigach. V 2-ch tomach / [per. s lat. V. N. Ternovskogo]. — M. : AN SSSR, T. 2, 1954. — 960p. 16. Cherkasov V.H. Mizhnarodna anatomichej terminologija / [Cherkasov V.H., Bobryk I.I., Humins'kyj J.J., Koval'chuk O.I.]. — Vinnytsja : Nova knyha, 2010. — 392 p.

Brazhuk Y.B. The tendency of international medical terminology: anatomical scientific subsystem.

The article deals with ways of evolution of anatomical terminology. Language of medicine can serve as an example of the

existence of very ancient professional language that continues to evolve. The author pays attention, that a new page in the history of anatomical science and terminology is associated with the name of an outstanding scientist of XVIth century Andreas Vesalius, who created a serious book "De humani corporis fabrica, libri septem". Gradually anatomical terminological system has grown so much that it could not fully perform communicative function through the dominance of different variants of terms. Further development of medical science was necessary to resolve the issue of normalization and codification of terms. Research of scientific terminology as the language for special usage is connected with determination of general trends and features of the formation of professional medical language that includes anatomical terminology.

Key words: anatomical terminology, field of medicine, anatomy science subsystem, medical professional language.

Бражук Ю.Б. Тенденции развития международной медицинской терминологии: анатомическая научная подсистема.

В статье исследуются пути развития анатомической терминологии, которая пополняется новыми терминами и сегодня. Это вопрос является актуальным в современной лингвистике, поэтому целью данного исследования является определение общих тенденций развития научной терминологии в области медицинской профессиональной речи, которая включает и анатомическую терминологию.

Ключевые слова: анатомическая терминология, области медицины, анатомическая научная подсистема, медицинский специальный язык.